

לשאלת דברי התורה בפי הנביאים

מאת

שמואל קליין

פרופ. באוניברסיטה העברית בירושלים

משרד ש"ס הירושלמי
חל-אביב

הדפסה מתוך הסוקר, שנה ד'

787 E

לשאלת דברי התורה כפי הנביאים

מאת

שמואל קליין

במאמר הבקורת האחרון, שנשאר מאת רייא בלוי ז"ל ואשר פרסמוהו תלמידיו אחרי מותו* כתב המנחה על המאסף „אלומה“ שירץ בשנה הקודמת בירושלים, שם נדפס גם מחקרו של ד"ר משה ויידל בשם „מליצות ספר משלי כפי ישעיה“ (עמ' 114—122). ולו הקדיש בלוי את המשפטים האלה: „... השיטה הזאת (של השוואת מליצות מספר לספר) מעוררת דאגה, ראשית: מפני ששני משוררים משתמשים באותן המליצות, מבלי שהאחד לוקח אותן מתברו; שנית: נהיך היה להוכיח, שאותן המליצות אינן נמצאות בספרים אחרים, זה האחרון בלתי אפשרי מפני הסברה שמהספרות העברית העתיקה לא נשארו בדיע אלא קטעים, צונץ גם כן מצא על פי שיטה זו קשר בין ספר דברים וירמיהו.“

מדבריו אלה יוצא, שהמנחה החיכם בספקנות גדולה לשיטה זו, המהפשת וגם מוצאת קשרים בין ספרים שונים שנכתבו הקדש על פי סגנונם, אמנם הספקות האלה אצל בלוי לא מתוך הסכמה לשיטת בעלי הבקורת מבין אותה יצאו — הרי ידועה לי היטיב עמדתו המתנגדת לשיטתם, — אלא השאלה אצלו שאלת המתודה המדעית היא, ועל זו עלינו לעמוד בכל דקדוקיה, ובפרט כיום, כאשר התחילו אחדים מחוקרי ישראל ללכת דווקא בדרך זו של שיטת השוואה** „ואמנם אמרו הויל (נמוץ ס"ג ע"א), אין משיבין את הארי לאחר מיתו, — ולא הירתי בוחר לעסוק בשאלה זו במקום זה דווקא, בבדי להשיב לריי ארי בלוי אחרי מותו, אלמלא ידעתי, שכחסיף-לב היה מקבל תשובה קילעת אל אמיתת הדברים גם בחייו.“

M. Zs. Sz. 1936, 77—8*

** חוץ מספריו של מ"ר ד"צ האספסמאנן ז"ל, מעיר אני על מאמרו של קאסוטו כפי הזכרן לחות ז"ל ושני מזכירו להלן במאמרי זה בהערה 17. חוץ מסמורו של זיידל שהובא למעלה ע"י את, מקבילות בספר ישעיה וספר תהלים

הושבנו, שמתוכנתו המדעית, לברר את הדבר הזה ולהעמידו על כורו לא על פי ספקות ואף לא לבד על פי הנחות הגיוניות (כמו שנמצאת בדברי בלוי שהובאו למעלה), אלא על יסוד חקירה מדויקת בכל פרט ופרט, והנה זה מכבר התחלתי בחקירה כזאת בנוגע ליחס הנביאים אל התורה, ובה לא לבד התבוננתי לחובתי, שהנביאים מוכיחים איזה חק או איסור או איזו מצוה מדברי התורה — כמו שעשה פעם ר"ז יעב"ץ ד"ל באחד ממאמריו *** — אלא בדעתי לבדוק את היחס הספרותי והרעיוני שבין דברי התורה והנביאים, ומקנה אני שיעלה בירי לדיוכתי, שפרשנות שלמות שבנביאים וכמה מדבריהם הבודדים אינם מתפרשים פירושי שלם בלתי אם נשום אל דברי תורת משה, ואם לא נדע, שהנביאים מושפעים ממנה, אוכל גם לומר, שהקירתי בענין זה לא אפולוגיסית ביסודה, אלא טריטית, אם מתוך בידור הצד הפרשני הנצא תועלת גם להנגת המסורת היהודית שלנו, אשר ראתה תמיד בנביאים את המשיך התורה, לעומת שיטת ההריסה, שהפכה את הקערה על פיה — מה טוב, כאמור, בדעתי לעבד באופן שיטתי את דברי כל הנביאים בדרך הזאת ולכתוב בעיה חבוד על „דברי התורה“ בפי הנביאים. אבל במקום המצומצם הזה, שהוקצה למאמרי, אוכל לתת רק חלק קטן מהחומר שבירי ואצטמצם רק בספר בראשית, וגם פה רק דינמאות מלוקטות אתן, כמה שעלה בירי.

מקנה אני שאצליח להראות על הקשר האמין, שקיים בין כמה פרשנות ומסקים שכתורה ובין דברי הנביאים, אפשר שבכמה ענינים ופירושים כבר קדמוני אחרים — כי לא בדקתי ביותר את ספריהם של אחרים בשעת עבודתי זו, — ואם יעוררוני קוראי דברי על זה, אשמח על הדבר כי על ידי כך אראה, שצדקתי בשיטתי ושעלי ללכת בה להבנת דברי נביאיו ובקביעת יחסיהם אל דברי התורה.

ירושלים, ה' בתוכה תרצ"ו לפ"ק.

א. מעשה בראשית ו-הדורות מראש.

סגנון נבואי מיוחד נמצא בחלקו השני של ספר ישעיה. במקומות שונים סונה הנביא אל שומעיו:

1. הלא תדעו, הלא תשמעו, הלא הגד מראש לכם, הלא הבינתם מוסדה הארץ (מי ב"א)
2. הלא ידעת, אם לא שמעת —

שי"ל בסי' ה'ובל של ר"ד ילין („מנחה לרוד“ עמ' כג—מ"א, ע' גם את דברי במאמרי: ערי הכהנים והלויים וערי המקלט“ (קובץ החברה העברית לחקירת איי ועתיקותיה, תרצ"ה) מעמ' 89—91.

*** התורה בנביאים ובכתובים י"ל אחרי סונו (בירי ד"ר ב. מ., ל"ק) בירחון „הירדן תרפ"ה חוברת ו-י. נראה, שרק המאמר הזה (אשר אליו הפנה מל ר"ד ויידל את השומת לבני יצא לאור, אף שהוכר שם גם המשכו שיבא.

אלהי עולם הו' בורא קצות הארץ (שם פסוק כ"ח)

3. גם לא שמעת, גם לא ידעת.

גם מאז לא פתחת אונך . . . (מ"ח ח').

קל מאד לקבוע את הדמיון שבפסוקים האלה, המתהווה ע"י השמשש בפעלים ידעי, שמעי וע"י השמשש במלת השאלה הלא, או במלת השליכה לאי בלי ה' השאלה, הדגמא ה"ד, אם נקראנה בהמשך הנאום הנבואי, תשפוך אור גם על שאר הפסוקים ועל בטוייהם ופרש גם את המלה מראש¹ שבפסוק 1, הרי הנביא מדבר שם (מ"ח נ') על הראשונות, כלומר על המאורעות שקדמו לנבואת ה' על הדברים שהניד מאז² 1. כעת הוא מודיע, הדעות³ (פסוק ו'), אשר עוד לא שמען עם ישראל מעולם: גם לא שמעת, גם לא ידעת, מפני שלא היה יכול לדעתן, כי רק בעת נוצרה לעומת אלה — ידועות הן וגם מוחזקות, הראשונות, מפני שדברי הנביא נתאמתו על ידי המעשים, שקרו אחרי שהנבואה נאמרה והוגדה, אנו יושלים, האם גם המלים הלא הגד מראש לכם⁴ שבי-1 מוסבות על דברים אשר על ידי הנביא נאמרו לפני כן, או במלים אחרות: האם, מראש⁵ היא היא, הראשונות⁶ ו ואימתו נאמרו הדברים, אשר עליהם מרמו הנביא ועל יסוד איות דברים יכול ישראל להבין את מוסדות הארץ⁷ — בודאי לא על פי הודעה נבואית יודע אותם עם ישראל, שהרי פה אין הנביא מדבר לע תירוח אלא על התהוותם של דברים שב ס ב ע, אשר ב ש מ י ס או בארץ (ע' פסוק כ"א-כ"ב), אם כן אישוא, מוכרח להיות מקור אחר אשר, התגד⁸ לישראל, ואשר ממני יכול עם ישראל לשאב את ידיעותו על דברים שבארץ ובשמים, ואשר מסמ ידע את אשר הוגד, מראש⁹ כלומר לפני זמן — בודאי לפני זמן רב — לפני הימים הנוכחים, הנביא יודע אישוא, ששומעי דבריו או קוראי נבואותיו מכירים ספר, או הודעה על בריאת שמים וארץ, ולכן יכול הוא לפנות אליהם: הלא תדעה הלא תשמעו הלא הגד מראש לכם, הלא תבנתם מוסדות הארץ¹⁰ מפני שיש בידכם האפשרות לדעת דבר על הענינים האלה: משם תוכלו לדעת שהי הוא לבדו המורא, הושב על, חג הארץ וישביה כתגבים¹¹ — הנוטה כדק שמים וימתחם כאתל לשבת¹² (פסוק כ"ב); ואם כן, מאחר שהנכם יודעים, שהכל נעשה בידי אי — עליכם לדעת גם את זאת, שהיא היא אשר שליט במלכים והוא גם מעבדים מעל כסאותם, — והוא גם יוכל לנאול את ישראל מנחותו (פסוקים כ"ג — כ"ה כ"ז).

ובכן יש פה רמזים על איות הודעה, מראש¹³, כלומר מימי קדם, על התהוות שמים וארץ, ובאמת המלים: הנוטה כדק שמים וימתחם כאתל לשבת¹⁴ הם מרמזים על דברים שישנם למשל בס' בראשית (א' ו'): ויעש אי את הרקיע, אלא שבעוד שבבראשית נאמרו הדברים בסגנון ספורי, משתמש הנביא בסגנון נבואי-שירי, השאלת היא האם המקור לידועות כאלה הוא באמת פרשת, מעשה בראשית¹⁵ שלנו או איות מקור אחר¹⁶ — נראה נא להלן, איך הנביא מתאר את סה הי וגדלותו:

¹ הישנה שם גם מ"א כ"כ: וינדו... הראשונות מה הנה והגידו וכו'.

² הישנה במדבר י"ג ל"ב — ל"ג.

שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה
 המציא במספר צבאם... (מסוקי ב"ז)
 וכן מדבר הנביא להלן (מ"ה י"ב):
 אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי
 אני ידי נפו שמים
 וכל צבאם צותי.

מה יש כלי ספק הקבלה לדברי מי בראשית וראו לדברים החניניים בסוף פרשת בריאת שמים וארץ:

ויכלו השמים והארץ וכל צבאם (כ' א').

הנקודות המעלות החשובות ביותר כמעשה בראשית דין בריאת או עשית ארץ ואדם. שמים וכל צבאם. בדומה לזה אומר הנביא מי כיב: הגסה בך שמים ובר: ובמ"ב ה': בורא השמים ונוטתם רקע הארץ וצאצאיה עליה

נתן נשמה לעם עליה ורוח להלכים בה.

אין ספק שפה מראים "רוקע" ליהי רוקע" (ואף ששם על שמים ופה על ארץ מדובר); "צאצאיה" שאצל הנביא מתאימה ל"ותצא הארץ רשא" (ברי א' י"ב) ול"תצא הארץ נפש חייה" (כ"ד) שהם כלם "צאצאי הארץ"; "נתן נשמה" בסוף דברי הנביא מתאים ל"בראשית ב' ו': ויפח באפן נשמת חיים".

אם כן, יש מה שורה שלמה של הקבלות בין מעשה בראשית ו בין דברי הנביא. ומכאן יש ללמוד גם דבר הנוגע לבטוי "מוסדות הארץ" (1) אשר ברא ה'. מוסדות הארץ הם המוסדות הם מעשה בראשית הארץ אשר שם יסוד כל ההווה, ואשר עליה מודיעה הפרשה הראשונה של ספר בראשית⁸. דבר זה יוכל ישראל להבין מפני שכל זה כבר "הגד מראשי לו".

בדוק נא עוד הלאת את דברי הנביא ונעין בבטויו:

הלאת ידעת אם לא שמעת: א—י עולם הי

בורא קצות הארץ...

את הדבר הזה, שהי הוא א—י עולם אפשר גם כן לדעת מתוך אותה הפרשה עצמה— שהרי עוד טרם יבראו שמים וארץ כבר "רוח א—ים מרחפת על פני המים"; אבל מאן ידע ישראל גם את הבטוי הזה "א—י עולם" והרי הנביא אומר שישראל ידע וישמע שכן הוא ה': "אי עולם" — דבר זה בפרשת בראשית לא נאמר אבל בפרשת תולדות אברהם נאמר: "ישמע אישל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם" (כ"א ל"ג) אם כן מתולדות אברהם אבינו יוכל ישראל לדעת לא רק את המושג אלא גם

⁸ השוה גם ישעיה כ"ד י"ח: וירעשו מוסדי ארץ. ע' גם ש"א ב' ה': מצוק ארץ, המקום המצוק אשר עליו עומדת הארץ (וישם עליהם תבל) מימי בריאתו. שניהם מתאימים גם לקצות הארץ (ישעיה מ' כ"ה) והשוה עוד "שרשי הים איוב ל"ז ל'.

את השם הנשגב הזה. והרי אברהם הכיר את הבורא ואותו הוא מכנה, כמו בן חזו הגדול מלכי-צדק מלך שלם בבני קונה שמים וארץ (בראשית י"ד י"ט; כ"ב) ואת הכרתו זו הנחיל הוא לבניו אחריו, וכך אפוא, על ישראל לדעת כל זאת על פי השמיעה ועל פי מה שלמדו אותו אבותיו.

הוצא לנו מכל זה שבכוונה משתמש הנביא בשאלה הנבואית "הלא תדעו . . . ?" הלא ידעת בדברו על ענינים שידיעתם הכרחית מתוך ספורי ספר בראשית. ביתר דיוק: מתוך פרשת מעשה בראשית ומעשה תולדות אברהם שבתורה.

אבל לא רק אלה בלבד הם הרמזים המרמזים על השמעתה של פרשת מעשה בראשית בדברי נביאנו. איך הנביא הוציא את עצמו כלל מההשמעה הזאת, ואף במקומות שאינם הכרחיים, מכניס הוא לתוך דבריו במיזם מתוך פרשת מעשה בראשית, "והארץ היתה תהו ובהו . . ." נאמר בתחלת הפרשה, והנביא בדברו על גדולתו של מלך עולמים ומזכיר מול גדולתו את אפסותם של מלכי ארץ אוטר:

הנותן רוזנים לאין, שופטי ארץ כתהו עשה (מ' כ"ג).

וכן הוא משתמש במיזם לקוחים מאותו הפסוק במדה עוד יותר רחבה במקום אחר:

כה אמר ה' בורא השמים — הוא הא'

יצר הארץ — הוא מתנה

לא תהו בראת לשבת יצרה — אני ה' ואין עוד (מ"ה י"ח).⁴

גם בהמשך הפסוק הזה אומר הנביא:

לא אמרתי לורע יעקב תהו בקשותי

ובתחלת הפסוק ההוא עצמו: "לא בסתר דברתי במקום ארץ השך לקחות שתי המלים האחרונות מהפסוק שנבראשית: והארץ היתה . . . וחסך על פני תהום."

גם בחלק הראשון של ספר ישעיה יש למצא רמזים ברורים לפרשתנו:

והיה אור הלבנה כאור החמה

ואור החמה יהיה שבעתים

כאור שבעת הימים . . . (ל' כ"ח)

החמה היא "המאור הגדול" הלבנה — "המאור הקטן", וכפי אנדה עתיקה היתה אורה בשבעת הימים הראשונים של מעשה בראשית חזקה מאה, "שבעתים" מן האור הנכחה הוא "האור" אשר נזכר בתחלת הפרשה (פסוק ג'): "ואמר א' יהו אודי".⁵

⁴ השוה עוד מ"ב ה': מ"ד כ"ד; מ"ה י"ב, י"ח—י"ט; מ"ה י"ג; נ"א מ"ו:

מ"ה י"ג.

⁵ ב"ד ג' (25, 5): תני: אורה שנבראת בששת ימי בראשית להאור, ביום אינה יכולה, שהוא מבהה נלגל חמה ובלילה אינה יכולה שלא נבראת להאור בלילה אלא ביום, ואיך הוא? ננוה לצדיקים לעתיד, האנדה הובאה פה כבריחא (הנ"י) מה שמראה על עתיקותה, האנדה מביאה בראיה את דברי ישעיה (שם).

למעלה כבר העירתי על הכינוי „מראשית שפרושו במובן המיוחד של „ימי בראשית“
 אותו הכינוי אני מוצאים גם בישיעה מ"א ד': „מי פעל ועשה קורא הדורות מראשית,
 ופה מיסבים דברי הנביא על ראשית הדורות בני האדם, וכמו שמראה הנגד: „אני ה'
 ראשון ואת ה' אלהיך אני הו"א, אם כן יודע הנביא ויודעים גם שומעיו על
 הדורות מראשית על קדמותם של בני אדם, אולי גם על ספורים, כמו שנמצאים ב„ספר
 תולדות אדם“ (בראשית ה') או על ספורים הדומים להם, והנה בפרשה ד' נזכרים
 כמה מן הדורות ובתוכם בני קץ ומעשה למך, שם מובאה גם הישיבה היפה:

עדה וצלה שמען קולי

נשי למך האונה אמרתי ד' ב"ט

נוכל לומר בדאות, שישיעה השתמש בישיבה זו בשני מקומות של נבואותיו:

1. האזינו ושמעו קולי

הקשיבו ושמעו אמרתי (כ"ה כ"ד)

2. נשים שאננות קומנה שמענה קולי

בנות בוטחות האזנה אמרתי (ל"ב ט"ו).

ההקבלות כל כך בולטות גם בנוגע לפעלים (שמע, האזן) והישמות (קול, אמרה), גם
 בנוגע לשי שהישיבה מונה אליהן (נשים),— שאין צורך להאריך עליהן את הדבור כלל.
 אחרי ההקבלות שציינו כבר למעלה ואשר בלי ספק לקחות מספור מעשי בראשית—
 כלומר לא מתוך דברים שבעל פה, אלא מתוך הספר עצמו— אין שום יסוד
 לחשוב שבמקום זה לקח הנביא את דברי הישיבה והקא מתוך שירה עממית ולא מתוך
 אותו הספר שיהיה יודע לו ולקהל שומעיו.

הוצה אני להוביח עוד על מי דונמא אהת, שעוד נביא אחד השתמש בפרשה שבס'
 בראשית, אשר בה מסופר על בניו של אדם הראשון.
 זכריה י"ג מבאא על ימים יבא, על הדורות שלא יהיו להם עוד נביאים, מפני שלא
 יהיה צורך בהם, כי ה' יעביר את רוח הטימאה מן הארץ (ב), ואף מי שמבאא, גם הוא
 יבאש בנבואתו (ד) ואמר:

לא נביא אנכי, איש עובד אדמה אנכי,

כי אדם הקנני מעבודי (ה).

אם המלים „לא נביא אנכי“ לקחות מדברי עמוס (ז' י"ד), הרי שאר הדברים מתאימים
 לדברי בראשית ד' א"ב: „והאדם . . . ותלד (הוח) את קץ ותאמר קניתי איש

הדבר נכון, כי כבר ישעיה סמך על המסורה הקדמונית הזאת
 בדבריו על „אוד שכעת הימים“.

⁶ שמה אני לדאות, שכבר העיר על ההקבלות האלה אמיר רדיצ
 האססאנן ד"ל: Jeschurun II (1915), 20.

את ה'... וקין היה עובד אדם ה'. בדעתו של הנביא לומר שביום
ההוא (א), באחרית הימים, ישבו בני האדם למצבם הפשוט כבימי קדם והיו
כמו שהיו אבותיהם: יעבדו את אדמתם, ומכין שלא תהיה רוח הטומאה
בארץ, לא יחטאו ולא יעשו עול איש לרעהו. ואמנם נבון שקין, הרג את אחיו — והרי
בזה התחילה רוח הטומאה לעשות את מעשיה בארץ, — אבל רוח זו תועבר מן הארץ,
שוב יהיה בן־האדם "קין" אשר "קנה" האדם כגאיש את ה' או כפי דברי הנביא: "כי
אדם הקנני ה' לאדם מנעורי, כלומר לשם זה, לחיות חיי פשטות של עובד אדמה, בלי
הטא, הקנני ה' לאדם מנעורי, מתחלת בריאתו.

אחרי הדוגמאות האלה כודאי לא תהיה הפתעה, אם נמצא את השפעת פרשת
בראשית גם אצל ירמיה:

ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו

ואל השמים ואין אדם (בי כ"ג)

סדר הענינים אינו מקביל לבראשית א' א, כי שם נזכרים ראשונה השמים ואח"כ
הארץ, אבל בסדר שבדברי ירמיה טבעי מאד: הרי הוא עומד על הארץ ועינו רואת
ראשונה מה שמסביב לו ב א ר י, ורק אחרי כן מביט הוא השמימה ורואה שאין
אדם, כי האור קשור הוא בשמים — (יהו סאורות ברקיע השמים).¹

אין הנביא מתייב להשתמש בכל מלה ומלה, קו וקו שמצא בספר התורה:
הדברים יוצאים מפיו או טעמו לא סתוך מהשבה מכוונת, אלא תחת רושם פתאומי
שבגששותו. הדברים חיים בתוך עמקי נפשו ולעת מצא הם מתגלים, כך קרה לירמיה
גם בתאורו ארת הבצרת הנודאה שבימי (יד ד'):
בעבוד האדמה התה

כי לא היה נשם בארץ

בשו אכרים, חפו ראשם

כי גם אילת בשרה ילדה ועוזב

כי לא היה רשא

מה רחפו לפני דמיונו של הנביא דברי "תולדות השמים והארץ" (בראשית ב' ה'יה)

... כי לא המסיר ה' א' על הארץ

אדם אין לעבד את האדמה

... וכל עשב השדה טרם יצמח

¹ השוה גם תהלים קי"ד ב': עומה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה, הרי
שהאור מקביל ושיך לשמים, גם הפסוק הזה שבספר תהלים נוסד על ס' בראשית.
כי "יריעה" = רקיע (פסוק ב' בבראשית). לאור של הכורא עי' דניאל ב' כ"ב: וטהורא
עמה שרא.

נשם מקביל אל המסורה — אמרים אל אדם ... לעבדו — דשא אל עשב השדה; וחץ מאלה יש להביט על המבנה הישנה של המשפטים בני בראשית ובדברי הנביא: "כי לא" — "כי לא" מה נשם.

ב. תולדות נח והמבול.

עמוס ד' ד' אומר:

כה הראני אדוני אי והנה קודא לרב באש אדני אי ואכלח את תהום רבה ואכלה את החלק.

לא יוכל לעלות שום ספק בלבנו שדברי הנביא מוסבים ומיוסדים על בראשית ד' י"א: "ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה . . . אלא שהנביא אינו רואה את ריב הי ואת משפטו במים, כמו שהיו אלה או בימי נח — שהיו נשבע הי שלא יבא מבול עוד על הארץ, — אבל כמו שנבקעו או מעינות תהום רבה כך יבקעו לקול קריאת הי בעת מעינות האש מלמטה: כלומר אש של נהום תפרוץ וזו תאכל את החלק, ארת האדמה הטובה, את שדות התבואה ואת אשר עליהן, כמו שהמבול מחה או כל "דיוקום" אשר בארץ (בראשית ד' כ"ט). אולי לא אסעה אם אני הושב למצא בהמשך דברי הנביא רמז גם לדבר הזה, כלומר למלת "קום" באמרו:

מי יקום יעקב כלקטן הוא.

נס ישעיה מתאר את משפט אי אשר יבא על יושב הארץ באופן זה:

כי ארבות מרום נפתחו

ורעשו מוסדי ארץ (כ"ד י"ח)

חלקו הראשון של התיאור קשה, כי כל הענישיתורה אך ורק ב א ר ק⁸ ובכל זאת מתחיל הנביא לדבר על "ארבות מרום" שנפתחו, מפני שבעצם מיוסד תיאורו על ספור ה מ ב ו 5, אשר לפיו נבקעו כל מעינות תהום רבה הארבות השמים (= מרום) נפתחו⁹. אפשר שהנביא חשב על "מבול של אש" שיורדת מן השמים¹⁰, כמו שהמסור הי על סדום ועל עמורה נפרחה ואש מאת הי מן השמים (בראשית י"ט כ"ד). הפעל "המסור" מראה שלאש הרוא היתה צורה נשם, אבל עמוס ראה אש של מטה, אשר עולה ובוקעת מן הארץ ומחה את היקום אשר עליה.

ישעיה מוכרח להשתמש במקום הנ"ל בספור מעשה המבול לשם תיאור משפט הי, מפני שעזות הדור דומים לחטאם של אנשי דור המבול, או יותר נכון: מפני שהדור

⁸ רעה התרעעה הארץ פור התפורה ארץ

מלכ התמוטטה ארץ (י"ט) נוע תנוע ארץ

וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסף קום (כ"א):

פקודת מלכי האדמה תהיה על האדמה (כ"א).

⁹ השנה גם מלאכי ג' י': אם לא אפתח לכם את ארבות השמים . . .

¹⁰ למבול של אש ע' ה. ספא י: המום, 97 הערה 2.

עבר אותה העברה, אשר עליה נהרו בני נח אחרי המבול כאשר הבטיח ה' שלא יהיה עוד מבול לשחת הארץ (ט' י"א), או: ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר (ט"ז). העברה הנוראה הזאת היא שפיכת דמים, אשר עליה סדורת התורה בפירושי: ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש... ומיד האדם, מיד איש אחיו, אדרוש את נפש האדם. שופך דם האדם באדם דמו ישפך, כי בצלם אי עשה את האדם (ט', ה'—ד'). באיסור שפיכת דמים נכללת גם החובה להעניש את הרוצח, כלומר נכללת בו—אם נדבר בלשון חז"ל, מצות דיינים¹¹. התורה עצמה מזכירה עוד איסור אחר בפירוש והוא איסור אכילת דם (אך בשר בנפשו דמו לא האכלו פסוק ד') או בלשון חז"ל: איסור אבר מן החי¹². על כל פנים ניתנו על פי הפסוקים האלה תורות אחרות מסוימות כבר לבני נח ועל פיהן היה על בני נח, כלומר לבני האדם בכלל, לחיות, ואם כך הרי אנו מבינים את דברי הנביא: כי עברו תורות חלפו הק הפרו ברית עולם (פסוק ה'). "תורות" הק' "ברית עולם" במובנים הם חלקיהם שלשון המשפט ושלשון התורה, ולא דווקא מתורת ישראל, אלא מתורת האדם, אשר עליה יודע הנביא יודעים בני הורה לפחות בישראל, את הבטוי "ברית עולם" קל לדעת מספור תולדות נח, שדברי ברית כרת ה' עם נח ובניו (ט' ט'): "ואני הנני מקים את בריתי אתכם ואת זרעכם אחרים... לדורות עולם" (י"ב)... לזכור ברית עולם, והרי פה אותו המושג עצמו "ברית עולם".

לפירושי שהנביא מתכוון לחטאים, שנאסרו על בני נח ושפטנו כן הוא משתמש בכסווי פרשת תולדות נח, ההוכחה בסוף דברי הנביא (כו' פסוק כ'—כ"א):

לך עמי בא בחדריך	וסגר דלתך בעדיך
חבי כמעט הגע	עד יעבור זעם
כי הגה ה' יוצא ממקומו	לפקד עון יושבי הארץ עלי
ונלתה הארץ את דמיה	ולא תנסה עוד על הרגיה

הרי הפסוק השני בפירוש מדבר על עון שפיכת דמים של יושבי הארץ כלומר של שאר העמים (לא של עם ישראל): כבר נשפך כל כך הרבה דם על הארץ, שהוא—הארץ—מוכרחת לגלות¹³ את דמיה ולא תנסה עוד על הרגיה, כי קול הדם צועק מן האדמה אל ה' וה' יוצא לפקד עון הדם על יושבי הארץ, ועד שיעבור זעם יסתר נא עם ישראל—כמו שעשה נח בשעתו וינצל כמו דוא, והרי הפסוק מראה באצבע על הדבר הזה, באמרו: בא בחדריך וסגר דלתך בעדיך, ממש כמו שאמר ה' לנח (י' א'): בא אל התבה, והוא סגר בעדו (שם ט"ז) עד עבר זעם, הוא

¹¹ סנהדרין נ"ו ע"ב: תוס' ע"ז ה' (ט"ז) ד'—ה'.

¹² אולי יש לפער "גלה" גם כן דמו לבראשית פי כ"א: ויחגל בתוך אהלו, אנכי: מהמשך הספור הזה ומעשה שם יוסף יש ללמוד, שיש אסור ערוה לבני נח, אם כן עוד עברה נוספת של "גלו ערותי". אין פלא איפוא, שהנביא מדבר על "תורות" של יושבי הארץ.

המבול, כמו שאנו לומדים מדברי יחזקאל (כ"ב כ"ד): את ארץ לא מסהרה לא נשמה ביום זעם¹³.

בימי נח היה זה זעם, כלומר מבול של מים. הפעם יהיה מבול של אש, וכמו שעושה נח, כן יעשה גם ישראל וינצל ולא ייחד עם שאר יושבי הארץ. — עד כמה נכנס ענין הצלת נח לתוך השקפה עולטם של עם ישראל, די להעיר עוד על יחזקאל י"ד י"ג ובפרט על ישעיה נ"ד ט': כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר נח מי עוד על הארץ וכו'. לשפה הנבואית הפיוסית מרתאים יותר "מי נח" (במקום "מי המבול"), הפעל "עבר" מתאים לבטוי "עד יעבר זעם" וגם הוא לקוח מפרשתנו, אף ששם נשתמש בו בהמשך אחר: ויעבר ה' הוח על הארץ וישכו המים.

אבל עוד יותר משתקף הקשר שבין דברי הנביא ובין פרשתנו מתוך השמוש במלה הקצרה "עוד"¹⁴: "... מעבר מי נח עוד על הארץ", כי מלה זו הוזרה ובאה בברית א' עם נח (ח' כ"א): לא אוסיף לקלל עוד את האדמה... ולא אוסיף עוד להכות... (כ"ב) עוד כל ימי הארץ.

ג. מתולדות האבות.

אבות האומה אברהם, יצחק ויעקב ידועים היו ומכובדים בכל הדורות, — ובכל זאת הוברתם מתוך לספרי התורה איננה רגילה ביותר בכתבי הקדש. בדברי הנביאים נזכרים הם שלשתם, או שניהם, או אחד אחד מהם רק שמנה פעמים¹⁵, ומכאן יש ללמוד שאין להן רק על פי מספר ההזכרות המפורשות על ידיעת איזה מקור קדום או של איזו הודעה עתיקה בקשר עם כתבי הקדש. אף הנביא מחויב להזכיר דברים שהיו ידועים לו ולקהל שומעיו; והנביא (אשר לא דרשן הוא או מנוד), אין עליו להביא פסוקים ושברי פסוקים; הוא זכיל לשלב זכרונות או במינים לקחים מדברי התורה לתוך נבואתו, וכמו שעשו באמת כמה מהנביאים בדבר האבות. מפני צמצום המקום אי אפשר לי להרחיב את הדבור על השאלה הזאת ולבאר פה את כל ההזכרות מתולדות האבות ואצטמצם רק באחדות מהן, הנראות לי כאופייניות ביותר:

¹³ לנכון העירתי על זה ידיו מר ד"ר משה זיידל בירושלים: ועי' זכחים קי"ג ע"א, ב"ר ל"ג ו', ישכבר חז"ל פרשו את הפסוק הזה כן.

¹⁴ השוה למעלה עמ' 78 דבר דומה בנוגע לבראשית ב' ד' וירמיה י"ד ד'.

¹⁵ המקומות הם: ישעיה כ"ב: אשר סדה את אברהם. השוה ירמיה

ל"א י"א: כי סדה ה' את יעקב. ישעיה מ"א ח': ורע אברהם אה ב' י' שם נ"א א—ב. ע' עמ' 81: יחזקאל ל"ג כ"ד (ע' שם): ישעיה ס"ג ד' וז"ל (אברהם, יעקב): ירמיה ל"ג כ"ד (שלושת האבות יחד): ורע יעקב... ורע אברהם: יצחק ויעקב: מיכה ד' כ" (ע' עמ' 82).

ישעיה נ"א א—ב מדבר על אברהם ועל שרה כעל צדק ועל מקבתדבור ישראל;
 על אברהם האב ועל שרה האם, ומשך: "כי אחד קראתיו ואברהם
 וארבתיו, בדברים האחרונים יש בלי ספק רמז לבראשית י"ז אשר שם מסופר
 על כריתת ברית עם אברהם: ואתנה בריתי ביני ובינך וארבה אותך במאד מאד
 (ב)... ולא יקרא עוד את שמך אברהם והיה שמך אברהם (ה)... וברכתיו
 אותה (פ"ז). שלישת המלים המדגשות על ידינו מראות על הקשר בין דברי התורה
 והנביא. כדאי לעמוד באופן מיוחד על המלים: "כי אחד קראתיו, שמדוע שאברהם
 היה יחיד בחורו או הראשון שקראתו בשם מיוחד לו: "אברהם" במקום "אבנאי,
 בכפיו כזה השתמש גם יחזקאל (ל"ג כ"ד). כתביאו את דברי בני עמנו אשר נשאר
 גם אחרי הגלות הראשונה בא"י: "... על אדמת ישראל אומרים לאמר: אחד היה
 אברהם ויירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ, למורשה, כלומר: אם לאברהם
 שהיה יחיד נתנה הארץ, מכל שכן אננו שלט נתנה הארץ למורשה, כדאי
 שנשאר בה.

לענין זה שייכים לפי דעתי, גם דברי מלאכי ב' פ"ז. הנביא מדבר על המא
 העם נגד. אשת הנעורים, שרבים בונים בה, "והיא חברתך ואשת בריתך" (י"ד).
 "כי שנא שלח... (פ"ז). הרי ששנאו לפני ה' לשלח את אשת הנעורים, (כמובן
 בלי סבה מספקת, בגן ערות דבר, דברים כ"ד א). בין שני הפסוקים האלה נכנס
 הפסוק הקשה (פ"ז): "ולא אחד עשה ושאר רוח לו ומה האחד מבקש—ודע
 או נשמרתם ברוחכם ובאשת נעורך אל יבדל. — אין ספק שכמו בכמה מקומות,
 גם פה שמרה האגדה המדרשית על הבנתם הנכונה של דברי הנביא ושלפנינו
 דאלונו בין העם ובין הנביא¹⁶. הנביא מזכיר את העם שלא ישלח, שלא ירש את

¹⁶ רש"י מביא את המדרש בצורה זו: "ויש פותרין על פי האגדה, שנתקבצו
 נשואי הנכריות אל הנביא, אמרו לו: ולא אברהם עשה כן, שנשא הגר
 על אשתו? אמר להם: ושאר רוח לה, לא דעתו בדעתכם, לא נתן עינו בה לגרשה,
 דעת אחרת היתה לו, אמרו לו: ומה האחד מבקש, מה היתה דעתו? אמר להם:
 לחיות לו ודע א', הרדיק מביא פירושו של אביו הר"י קמחי "כי הם דברי
 העם לנביא, שמאשימים את אברהם שעזב את שרה ולקח את הגר, אף על
 פי ששאר רוח לו והיה נביא, זה שהאחד הוא אברהם נמצא כבר בתרגום יונתן
 (ע"ש). אבל השיחה בין הנביא ובין העם, כמו שנמצאת ברש"י וברדיק לא התפרש
 על פיהם, כי בפסוק הזה לא על נשואי הנכריות (שעליהם דבר הנביא
 בפסוקים הקודמים י"א—י"ב) מדובר, אלא הוא אומר: "והאשת שנית" (י"ג), כלומר
 החטא השני הוא, שהם מנרשים את אשת הנעורים, דבר זה רומח
 למעשה הגר, שגם היא נישאת לאברהם בנעוריה, והיתה הרה עוד לפני הירונה של
 שרה, והנה אברהם שלח אותה לא לבד בשעת הירונה, אלא גם אחרי שילדה
 את ישמעאל (בראשית כ"א י"ד): "וישלחה" זה הוא הכפוי הפרמינלונג לנורושיין.

אשת הנעורים, העם מתנגד לדבריו ומיעין: "ולא אהר עשה ושאר רוח לוי, האחד הוא אברהם, וכצדק שנאלים: האם האחד הוא לא עשה את הדבר הזה? הלא הוא גרש את הגר, ולמה אתה מוזיר אותנו בעד החטא הזה, והרי אין זה חטא כלל! — אבל הגביא עונה: "ומה האהר מבקש? ודע איך כלומר אברהם הוכרח היה לעשות כן, שהרי כל מבוקשו היה, לגדל ודע איך ביצחק וכמו שכתוב: כי ביצחק יקרא לך זרע (כ"א י"ב), לכן הוכרח לגרש את הגר, אבל אתם אין אתם עושים מסכה כזאת, כי מה שאתם עושים הוא בנדה, לכן וגשמתם ברוחכם וכו'.

מיכה ד' כי אומר: "תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם", הדברים מוסבים על השבועות ועל התבטחות שנחטו לאבותינו במקומות שונים בתורה (בפרט בראשית כ"ב פ"ו: כי נשבעתי נאם ה'), אבל את המלים אמת וחסד לא מהפסוקים ההם לקח הנביא, אלא ממקומות אחרים שבתורה. המוכיחים את דברי האבות עצמם, אליעזר עבד אברהם אומר (בראשית כ"ד פ"ו): "ברוך ה'... אשר לא עזב חסדו ואמתו מעם אדני, ועוד הפעם (מי"ט): "ועתה אם ישכם עשים חסד ואמת את אדני, יעקב אומר ליוסף (מי"ט פ"ו): "אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ירך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת המלים, שים נא ירך תחת ירכי שוות ממש עם דברי אברהם אל עבדו (כ"ד ב'), לכן מותר להגיד, שהמלים, ועשית עמדי חסד ואמת שייכות לנוסח השבועה, ולכן גם מזכיר ושונה אותן העבד בדבריו, אלא שהפסוק בכוננה לא הזכיר בספור הקודם כאשר השביע אברהם את אליעזר, כי לא יתכן, שהעבד יעשה חסד עם אדוניו! — (על "חסדים" ואמת" שבפרשה לוי ע' להלן בסוף המאמר הזה).

מעשה הפיכת סדום ועמורה וחברותיהן נזכר פעמים רבות בדברי הנביאים, וכבר העיר קאסובו על ההקבלות הבולטות שבין ספור זה ושכני בראשית ובסי' ה'ושע¹⁷. גם אני לא באתי לדבר על כל ההזכרות ההן, אלא להעיר רק על פסוקים אחרים שמראים באופן מיוחד את ההשתמשות בדברי התורה. כות הוא ישעיה ג' פ"ו: "והמאתם כסדם הגידו לא כהדו.

הדברים מוסבים לא לבד על בראשית י"ג ו"ג (ואנשי סדום רעים וחסדים לה' מאד) ולא לבד על י"ח כ" (ועקת סדום ועמרה כי רבה חמאתם כי כבדה מאד), אלא — ובעיקר על י"ט ה': "ויקראו אל לוש ויאמרו לה, איה האנשים אשר באו אליך הלילה, הוציאם אלינו ונדעה אותם" והרי שאנשי סדום לא כהדו את מיזמתם תרעה, אלא בפירוש הגידו את חמאתם השפלה הזאת, — דבר שלא יאומן כלל! — עד כמה היה הספור הזה בנוסח תו שב"ת ור"ה ידוע לאנשי הספר בישראל, מוכיח מעשה ספור שליש כנבעה (שופטים י"ט ובפרט פסוק כ"ב): "הוצא את האיש אשר בא אל ביתך וגדעניו.

¹⁷ ה'ושע הגביא וספרי התורה" במאמרים לזכרון רצי"ם חיות' עמ' רס"ג—ד.

כחונו הראשון (א' י') מזכיר ישעיה גם את עמורה («שמעו דבר ה' קצונו ס ד ו ב. האינו תורת א'—נו עם ע מ ו ר ה'»). אבל שאר הערים לא נזכרו. מפני שבבראשית י"ח כי נזכרות גם בן רק ישתו ערים אלה. אבל בעצם מושפע שם הנביא לא רק מהפסוק הנ"ל אלא בעיקר משיחת משה (האזינו). אשר שם אומר משה: כי מנפן ס ד ס נפנס ומשדמות ע מ ר ה. וכמו שמשטה. כן דבר גם ישעיה על חטאות ישראל, אשר משוחו אל סדום ואל עמורה.

לא תמיד מזכיר הנביא בפירוש את שמות האבות או אף את המאורע אשר אליו הוא מתכוון. אבל בסוף אחד בחוד דבריו יוכל לנלות את המקור אשר ממנו שאב. כך אנו קוראים בירמיה ד' ב': ו ח ת ב ר כ ו ב ו (כלומר בישראל) נ ו י ס. פה יש לשמע את הד קולן של ההבטחות שנתנו לאברהם וליצחק בסי בראשית כיב י"ח וכיו ד': ו ח ת ב ר כ ו ב ו ד ע ק כל נ ו י י הארץ. על ידי השמוש במלים אלה כמות לנו, שפרשת עקדה היתה לפני עיני ירמיה¹⁸. ועל ידי כך נתקרב גם להבנתו של פסוק אחר בספרו: «בנו כמות ההפת אשר בניא בן הנם לשרף את בניהם ואת בנותיהם באש, אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי» (ו' ל"א). קשה להבין את ההדגשה, אשר לא צויתי וכו', והאם אפשר להעלות על הדעת שהי ירוש קרבנות אדם. והרי כמה פעמים הזהירה התורה והורשת את ענישם של מקריבי קרבן אדם למולך: — אבל בלי ספק הו כאלה בישראל בני ירמיה. שהזכירו את דברי פרשת עקדה, שהי בעצמו צוה לאברהם להעלות את בנו בתר המורה. הוא הד בית ה' בירושלים. וכך, יש — כביכול — סתירה בין דברי התורה עצמה: כן הבינו את הענין כבר חכמי התלמוד (תענית ד' ע"א: ר' יונתן): אשר לא צויתי — זה בנו של מישע מלך מואב (מיב כ"ז). — ולא דברתי (ירמיה י"ט ה') — זה יפתה. ולא עלתה על לבי — זה יצחק בן א ב ר ה ס. כן מצאו חכמי המדרש את הפשט שבדברי הנביא. ועל דבריהם יש להוסיף עוד את הסברתו של ר' ש"י (ירמיה ו' ל"א): וכשדברתי לאברהם לשחוט את בנו, לא עלתה על לבי אלא להודיע צדק.

נביא עוד הונמא להבנת הפשט של דברי הנביאים בקשר עם פסוקי התורה אצל חז"ל. ישעיה מ"ג כ"ז אומר: אביך הראשון המא ומליצך פשעו בי. אביו הראשון של ישראל יוכל להיות רק אברהם. — אבל היכן נמצא שחטא אברהם? — אמר ר' אבהו אמר ר' אלעזר מפני מה נעניש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים? . שמואל אמר: מפני שהפריז על מדותיו של הקב"ה שנאמר במה אדע כי אירשנה (בראשית מ"ג ח')¹⁹. — שמות המדרשים במדרש הגיל מראים

¹⁸ בפי עקדה (פסוק מ"ז) נאמר כי נשבעתי. כי ג' מוסב על הפרשה הזאת: והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך.
¹⁹ נדרים ל"ב ע"א. לעומת זה כ"ר מיד י"ד.

שבשאלה זו עסקו גם חכמי איי גם חכמי בבל, ובמקרה זה נותנים חכמי איי
 תשובה אנדרתית. בעוד ששמואל מיסד את דבריו בדברי אברהם עצמו, כי באמת
 קשה לסבול שאברהם יהרהר אחרי מותו של הקביה וכאלו אינו מאמין
 בדבריו אלו, בחסר אמון זה, הוזה הנביא גם כן חטא, וכמו שפירש רש"י לנכון:
 אביך הראשון חטא באמרו, כמה אדעי, — המליצים שפישעו בהי בדברי ישעיה,
 בודאו משה ואתרן הם, שעל שניהם נאמר (במדבר כ' כ"ד): "על אשר מרתם
 את פי למי מריבה, וכדאי לקרא את משה ואהרן בשם מליצים, כלומר הוכיח
 לשון מליצה, לשון נבואה, כי לא רק משה היה נביא, אלא גם אהרן ועליו נאמר
 "כי דבר ידבר הוא" (שמות ד' י"ד) ובפירוש נאמר עוד: ואהרן, אחיך יהיה נביאך"
 (ו' א').

מרכות הן התקבלות בדברי הנביאים ובדברי התורה כפרט על יעקב, אבל
 במקום זה לא באנו לדבר אלא על כאלה שבספר מ"ב ה. — הנבואה שבפי
 ד"ה נבואה אחת היא ומרכות בחלקה על אחרית הימים (ד' א-ה) — "שניה ב' א-ד",
 ובחלקה השני על קבוץ גלויות שיהיה ביום ההוא" (ו') ועל כל פנים אחרי תום
 גלות בבל (י') אבל לאו דווקא באחרית הימים, אלא ביום יותר קרוב, אף שלא ידוע
 הוא בדיוק גם לנביא, ישראל ישב בארצו ומלכו ומלכו בו ותשועת חי תהיה גלויה
 עליו. הנביא משתמש בנבואתו זו בשמות ובכנויים שונים לישראל, למשל, בת ציון
 (י' י"ט), שארית יעקב (שם ח"ז), ועוד בכנויים אחרים, שאותם נוכל להבין אך
 ורק על פי ספורי התורה על חי יעקב אבינו. הנני מעמיד ראשונה פה התקבלות
 שינות מהוד הנבואה הזאת אל מקומות אחרים שבתורה:

ת ו ר ה : מ י כ ה :

ד' ה: נוי עצום	שמות א' ז: ויעצמו: שם ח': עם בני
	ישראל רב ועצום סמנו: במדבר כ"ב
	ו': עצום הוא ממני.
	בראשית ל"ה כ"א.
ד' ח: מנדל עדר	מ"ט י"ט: נד נדוד יעדנו והוא
ד' י"ד: תתנדודי בת נדוד	נוד עקב.
ה' א': בית לחם אפרתה	ל"ה ט"ז: בעיקר י"ט: אפרתה היא
	בית לחם.
ה' ו': מרביבים עלי עשב ²⁰	דברים ל"ב ב': וברביבים עלי עשב
ה' ז': והיה שארית יעקב כארץ	בראשית מ"ט ט': נוד ארץ יהודה
	במדבר כ"ד כ"ד: הן עם כלביא יקום
	וכארי יתנשא.

²⁰ לתחלת הפסוק: כ ש ל מאת ה"י השוה באותו הפסוק שבהאינו: תול
 כ ש ל אמרתיו.

ח' ו': אשר אם רמס וטרף ואין מציל דברים ליב ליש: מחצתי... ואין מדי מציל.

ההקבלות האלה כל כך ברורות ונראות לעינים, שאין להשיל ספק בהשפעת דברי התורה על דברי הנביא, ואם כך הדבר, נבין גם המילים שאינם כל כך ברורים במכת הראשון. הנה מיד הפסוקים הראשונים שבנבואה השניה (ד' ח' ו'):
 ביום ההוא - נאם ה' - אוספה הצולעה והנדהה אקבצה...
 ושמתי את הצולעה לשארית והנהלאה לנו עצום...

כמה דברים נאמרו בפירוש הפסוקים האלה, ובפירוש המשנים, וכבר הביע מורי הפרופ' יעקב ברטל ד"ר את ההשערה, שאין פירושה של מלת "צולעה" במקום זה צולעה ממש, אלא שיש לנוור אותה מירוש דומה לו בערבית, אשר פירושו כמו "נדה" וכאופן זה יתאימו שני הכנויים צולעה ונדהה בדברי הנביא.²¹ אחרים מצאה שאין לקרא "נהלאה", מפני שאין למלה זו חבר במקרא, אלא שיש לתקן אותה ולקרא או "הנאלה"²² או "הנהלה" כלומר הנושה.²³

מרשה אני לי לומר בבטחה שלמה, שאין צורך לא בפירוש האטימולוגי ל"צולעה" וככל שכן שאסור ל"הקץ" את "הנהלאה", כי לאמתו של דבר משתמש הנביא, כפי שראינו, בכל אותה הנבואה בכמה בטרמים שבדברי התורה על יעקב אבינו, ושם יסופר עליו שהוא "צולע על ירכו" (ליב ליב). אבל לפני שהנביא לא על "ישראל סבא" מדבר, אלא על האומה, על "כנסת ישראל", מותר לו להשתמש באותו הכנוי עצמו ובלשון נקבה: "הצולעה"; ומכיון שבאותו הספור אומר יעקב לעשו: ואני אתנה לה לאשי (לינ' י"ד), לכן מוסף הנביא עוד כנוי אחר לישראל "הנהלאה", הוא הכבשה החלישה המתנהלת, לאש-לאש עד שתגיע למחוז הפצה ולתפקידה, והנה בהמשך הספור נאמר עוד על יעקב (ליה כ"א): יסע ישראל ימ אהלה מהלאה למנדל עדה, ובה סבה נוספת לכנות את כנסת ישראל בשם "הנהלאה": לשון נוסף על לשון "מהלאה" - "נהלאה", ובעיקר סבה שסיד אחרי כן יקרא הנביא את ירושלים בשם "מנדל עדה":

ואתה מנדל עדה עוסל בת ציון

עדיך תאתה וכאה הממשלה הראשונה

טמלכת לבת ירושלם.

מנדל עדה בספור התורה לא הוא "עוסל בת ציון" ולא הוא - ירושלים, אבל הרשות ביד הנביא להשתמש בשם זה במובן סמלי (סימבולי), גם בנוגע לירושלים: ירושלים היתה "מנדל עדה", אותו המנדל הנכה והנשעב והנראה למרחוק.

²¹ J. Barth, Wurzeluntersuchungen, S. 40. השוה גם צמיה נ'

י"ט: והושעתי את הצולעה והנדהה אקבץ.

²² Grätz.

²³ Wellhausen. עי' Gesen.-Buhl, Wörterbuch ¹⁷

אשר שמה יאספו כל העדרים. כל צאן נליות ישראל ושם תתמלא ההכנסה
 ובאה הממשלה הראשונה. ממלכת לבת ירושלים. אשר עליה דבר היעוד
 האלוי באמרו ליעקב (י"א) ומרכיב מחלצוך יצאוי.

אחרי שמצאנו את הקשרים האלה בין פרשת יעקב ובין דברי הנביא. נבין
 עוד, איך משהו הוא את בת ציון ל"ולדה":... כי החוקק חיל כולדה (ד' י"א)
 חולי תנחי בת ציון כולדה (י"א) לכן יתגם עד עת יולדה ילדה (ה' ב"א). הכפל
 והשלוש הזה בא מפני שבפרשה על נסיעות יעקב מסופר גם על "ולדה". הוא חל,
 שמתה בדרך אפרת היא בית לחם. ומכאן גם הזכרתה של "בית לחם אפרתה":
 ואתה בית לחם אפרתה... לכן יתגם עד עת יולדה ילדה... (ה' א'—ב').
 ולכסוף עוד תוכחה קמנה על הקשר שבין דברי מיכה והפרשה היא (ישלח).
 בסוף ספרו מתפלל הנביא: תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר
 נשבעת לאבותינו מימי קדם. בודאי אין זה מקרה. שגם יעקב מוכר בתפלתו (ל"ב
 י"א) את א—י אביו אברהם, ואחרי כן הוא אומר (י"א): קמנתי מכל החסדים*
 ומכל האמת אשר עשית את עבדך. הנביא לקח איפוא את השמות אברהם.
 יעקב ואת המושגים "אמת וחסד" מהתפלה הזאת.